

Een touw met duizend knopen

*Sonho meu – vai buscar quem mora longe
Vai mostrar esta saudade
Com a sua liberdade
No meu céu a estrela guia se perdeu
A madrugada fria só me traz melancolia*

*Mijn droom – ga op zoek naar wie ver weg woont
Ga en laat mijn saudade zien
Jij bent immers vrij
Aan mijn hemel leidt geen ster meer
De ochtend is koud, brengt mij alleen melancolie*

Diane De Bruyn

Een
touw
met
duizend
knopen

roman

De Bezige Bij Antwerpen

Inhoud

Atlântico	11
Rederij	29
Hamburg	35
Antwerpen	41
Lissabon	71
Over de evenaar naar het zuiden	95
Buenos Aires	107
Santos	117
Oceaan	151
Over de evenaar naar het noorden	165
Knopen	171
Nawoord	193
Verklarende woordenlijst	195

Hoe verwarrend het allemaal was, had ze proberen duidelijk te maken. Ze had Jorge niet het hele kluwen tegelijk gepresenteerd, alleen die paar eindjes aangewezen die ze zelf al losgepeuterd had.

Wat had ze daarbij gehoopt? Heel zeker dat hij van een afstand voor meer klaarheid zou zorgen. In elk geval met zijn manier van denken. Naar alle waarschijnlijkheid was het ook een poging om een eerste lijn prikkeldraad weg te halen uit het niemandsland dat ze had ingesteld.

Ze had een parallel gezocht die hij zou begrijpen, en was begonnen met dat van de talen. Misschien kon ze het Jorge laten voelen aan de hand van een woord. Geen speciaal woord, ze zou het nooit op haar lijst van favorieten hebben gezet, het was alledaags en ze kenden het allebei – Jorge in zijn Argentijnse Spaans, zij in haar Braziliaanse Portugees. Bij hun werk op zee kwamen ze het voortdurend tegen. ‘Hoe noem je dat,’ had ze hem gevraagd, ‘in het Spaans?’ Ze wees naar een bord met voorbeelden van zeemansknopen. ‘Wat zijn dat?’ drong ze aan.

‘*Nudos*, dat zien we toch allebei? Noemen jullie dat in Brazilië anders?’

Ze negeerde zijn wedervraag. ‘Waar denk je bij dat woord nog meer aan?’

‘*Nudo*... dan zou ik zeggen, snelheid per uur, de punten op een scheepsroute, die van het huwelijk, die in je keel waardoor je niet kunt praten, de gordiaanse. In hout zit het ook. Dan is er nog het kluwen van moeilijkheden... Tatí, ik ben geen wandelend woordenboek. Waar wil je naartoe?’ Jorge zocht doorgaans de rechte verbinding tussen twee punten.

Ze liet niet los. ‘Kijk, de meeste betekenissen van “knoop” kloppen ook in het Nederlands. Twee ervan niet, die moet je schrappen. Dat van het huwelijk, *el nudo del matrimonio*, zeg je niet in het Nederlands. Dat van de keel zeg je anders. Zie je, Jorge, je kunt niet alles zo-maar omzetten.’ Ze greep naar de dubbele rij knopen op zijn uniformjasje voor ze verderging. ‘Het eerste wat mensen bij “knoop” te binnen schiet, is iets helemaal anders.’ Ze gaf een rukje aan de jas. ‘Een van deze ronde dingetjes die je door een gat in de stof van je jas haalt om die dicht te houden.’

‘Nee, dat zijn *botones*, geen *nudos*. Wat heeft het ene met het andere te maken? Waarom heeft jouw Nederlands er maar één woord voor?’

Jorge was vlot van taal, sprak behoorlijk Engels, las veel – zoals haast iedereen op de grote vaart – maar bleek toch niet te snappen wat ze hem probeerde uit te leggen. Dat ze meer knopen was dan hij kon opsommen, en in haar hoofd twee talen tegelijk sprak zonder dat ze zichzelf leek te verstaan. Slecht voorbeeld, had ze gedacht, en ze probeerde het op een andere manier.

‘Zoals je iets van de ene taal niet klakkeloos kunt omzetten naar de andere, net zomin kan ik van mijn ene, groene paspoort omschakelen naar mijn andere, rode, of omgekeerd. Laat staan dat ik het ene zou moeten laten vallen ten voordele van het andere. Het is geen kwestie van hier zus en ginder zo, snap je? Ik ben een optelsom.’ Het gewicht van haar zinnen beviel haar wel.

De hand op haar donkerblauwe broek was warm. ‘Rustig maar, Tatí, je lijkt wel de pendule van mijn grootouders. Het is toch eenvoudig? Je kunt nu eenmaal kiezen. Kies dan gewoon!’

‘Gewoon’ en ‘kiezen’. Dat hij die twee woorden zonder blikken of blozen na elkaar uitsprak, deed haar verstommen. Wat had ze bereikt? Het niemandsland was niet kleiner geworden.

Vilmos wist wel wat ze bedoelde. Haar broer zou het ook hebben begrepen. Ze schreef alles op, voor hem en voor zichzelf, om orde te scheppen in haar hoofd.

Atlântico

‘5435 zeemijlen. Aan het ene eind de haven van Santos en São Paulo, aan het andere die van Antwerpen. Twee werelden, alle twee de mijne. Daartussen de *Atlântico*. Twee paspoorten heb ik nu, Picapau, het ene groen en het andere rood. Jij zou...’

Boven aan de trap die uitkomt op het hoger gelegen passagiersdek met de twaalf cabines, verschijnen eerst de benen van de tweede steward, dan zijn vragende gezicht.

‘Tatí?’

Nossa, ze is laat. Met twee treden tegelijk hijst ze zich in een vaart naar boven, opent in het voorbijgaan de deur van haar cabine, gooit het schrift met op de voorflap een vlucht kraanvogels en een besneeuwde Fujiyama naar binnen en haast zich naar de pantry.

Aan de berg lege sinaasappelhelften te zien, is Markus klaar met sap te persen. Tatí wendt zich met een hoopvol ‘*Oxalá!*’ naar de koffiemachine en maakt zich op voor een confrontatie met het nukkige ding. Als de machine het begeeft, moet ze voor elke kan koffie drie trappen naar beneden, naar de kombuis van Vilmos.

Vanuit de pantry kan ze de eetsalon met de schuine ramen en de gestreepte stoelbekleding niet zien, maar ze hoort wel dat de ochtendconversaties op dreef komen terwijl bestek en porselein ingehouden tinkelen.

De echtparen Schmidt, Schulze en Dörr zitten sinds de tweede dag samen. Bij het avondeten neemt kapitein Wagner soms plaats aan het hoofd van hun tafel, en al is zijn conversatie eerder zwijgzaam dan onderhoudend, de Duitse dames en heren zijn zichtbaar vereerd dat ze aan de kapiteinstafel zitten. Guillaume Bardeau werd bij zijn eerste maaltijd aan boord uitgenodigd aan te schuiven bij de familie Pinto da Silva. Die zijn met zijn vieren: de ouders en hun dochter en schoonzoon. De gesprekken aan de Frans-Portugese tafel lopen geanimeerd, met geur en kleur van mimiek en handgebaren. Tatí bewondert papa Enrique om zijn beheersing van het Frans. Het kan niet dat deze taal voor hem is wat zij een 'façadetaal' noemt. Misschien heeft hij het van kinds af leren spreken, was een van zijn ouders Franstalig of had hij een kindermisje dat de taal sprak. Ze foetert binnensmonds op zichzelf. Voortmaken, Tatí, genoeg getreuzeld daarnet!

Hoewel ze vroeg had ontbeten met de bemanning die de wacht ging overnemen, had ze te lang rondgehangen onder aan de trap die naar het passagiersdek en haar werk in de eetsalon leidt. Ze wilde aan de reling nog de laatste frisse wind van de noordelijke wateren voelen en tegelijk speuren of een luchtje uit het zuidelijke deel van de Atlantische Oceaan haar alvast zou verwelkomen.

Onder haar voeten dreunt de hartslag van het schip. De machinekamer ligt twee dekken lager, maar het klop-

pen is voelbaar tot in elke uithoek van het schip. Ze is er zich net zomin van bewust als van haar eigen ademen. Soms krijgt een passagier het op de heupen van het niet-aflatende kloppen van het schip en zuigen van de zee. Zij niet. Ze vindt rust in het ritme en de cadans van zuigers en kleppen die het schip vol leven pompen.

Longen die ademen en een hart dat klopt. Niemand denkt erover na tot er wat sputtert. Alleen een kunstenaar, voor wie niets vanzelfsprekend lijkt, staat erbij stil. In *oba's* atelier hangt een tekst:

‘Aan ademloze momenten het leven meten.’

Ze kan zich het atelier van haar grootvader niet herinneren zonder die zin en zonder dat ‘ademloos’, wel dat het een hele tijd had geduurd voor ze het begreep. Het hielp niet dat ze de woorden van het Nederlands omzette naar het Portugees. *Ademloos* ging dan nog meer klinken als ‘zonder adem’ en als een amechtige vis die door een van *oba's* vissende vrienden op de oever was gehaald. Ondertussen weet ze dat het een credo is dat hem past als een chirurgische handschoen. Ze is hem erom gaan bewonderen. Hij sluit zijn hoofd en hart nooit af, staat met twee benen stevig verankerd in zijn atelier en neemt aan wat op hem afkomt. Wat hem ademloos maakt, zet hem aan tot actie; hakken in steen tot er lucht en licht instromen, ijzer plooiën waarmee de wind kan spelen. Was ze maar een kunstenaar zoals haar grootvader, dan had ze het schip al lang geruild voor een atelier.

Vandaag en elke andere dag van de laatste vaart wil ze de *Cap San Anton* en de zee bewust horen ademen.

Met haar rug naar de wind bladert ze tot aan een blanco blad en schrijft: 'Dag 7 – Lisboa → Buenos Aires.' De pijl zet ze dik aan. Dan klemt ze de balpen vast in de zak van haar uniformbroek en bladert terug in het vierkante schrift tot ze met een ruk ergens een vel uitscheurt. Ze knijpt de ogen half dicht tegen het licht en leest.

'De ene helft van de tijd zie ik de Poolster, de andere helft het Zuiderkruis. Waar het schip vaart, reis ik mee, ligt het aan de kade, dan houd ik stil. Eenvoudig. Jorge noemt mij een zeeslak in een schelp. Hij strooit wel vaker met namen van zeewezens om mensen te duiden, maar hij heeft het mis. Een zeeslak graaft zich immers in. (Vraag voor vader: is een zeeslak mannelijk/vrouwelijk of altijd hermafrodit?) Zodat de schelp niet heen en weer gaat rollen op het zand en de golven geen effect hebben. Wij vinden het juist de kunst om mee te gaan met de golf, niet, Picapau?'

Ze legt het vel op een van de treden van de trap, vouwt het zonder aarzelen langs overlangse en diagonale lijnen, en draait en keert het papier tot er een vogel ontstaat met een kop, snavel en vleugels die zich breed laten uitspreiden. Dan brengt ze de vleugelpunten opwaarts samen, drukt ze plat tegen elkaar en stopt de opgevouwen vogel achteraan in het schrift. Voor later, bij de evenaar. Trouwens, zo dadelijk moet ze de trap op naar de eetsalon, waar de vroege passagiers wachten op fruitsap en ochtendkoffie.

Guillaume Bardeau wil graag dat ze zijn *café au lait* in een soepkom serveert. Hij sopt zijn brood. Het tafel-

laken zaait hij vol kruimels en koffievlekken, wat *Frau* Dörr de kans geeft ‘*Na sowas!*’ te sissen als ze langs hem de salon uit loopt. Frau Schmidt drinkt thee. Sterke thee. ‘Twee builtjes, *bitte*, *Fräulein* Vandeweghe, zo heb ik het graag.’ Het suikerpotje op de tafel van de familie Pinto da Silva vult ze na elk ontbijt weer bij. Na zeven dagen kent ze de gewoontes van haar passagiers. De een meer dan de ander spint zijn web van routines en kleine hebbelijkheden. Hoe vreemder de wereld rondom, hoe meer ze vasthouden aan die kleine dingen. Haar moeder, die al bijna dertig jaar weg is uit België en niet meer de moeite doet om er met vakantie te gaan, blijft wel vragen om zendingen mosterd van De Ster en om *kinnekes-suiker*. Bestaat er grotere heiligschennis dan om blonde cassonade van suikerbieten te vragen in het land van de rietsuiker? De *GVA Overzee*, de krant op luchtpostpapier voor migranten, spelt ze elke week van de eerste tot de laatste bladzijde uit.

Van het woord ‘migrant’ krijgt ze kriebels. Haar ouders vallen onder die noemer. Of moet ze ondertussen ‘vielen’ zeggen? Wanneer houd je op een migrant te zijn? Blijf je dat tot je dood? Haar moeder heeft sinds haar tweede huwelijk officiële Braziliaanse papieren in plaats van een identiteitskaart voor buitenlanders, maar Tatí weet niet in welke mate ze zich Braziliaans voelt – als haar moeder daarover al nadenkt. Misschien is dat de truc: niet nadenken, de dingen op hun beloop laten, niet per se willen weten of je hoort waar je woont. Er is nog een andere truc, die waarbij je je gewoontes niet loslaat en je stempel drukt op het nieuwe land. Zo-

als de familie van Rumi. Ze woonden in de Japanse wijk, achter de rode tempelpoort van Liberdade. De Duitse immigranten deden het nog beter. Er was niet alleen een Duitse wijk in de stad, maar in het zuiden van Brazilië noemden ze hun stadjes ook Blumenau, Pomerode, Teutônia of Nieuw Freiburg. Op straat was de voertaal Duits. Het onderwijs was op Duitse leest geschoeid, tot Getúlio Vargas er met zijn nationalisatiecampagne een einde aan maakte. Ze had van horen zeggen dat er in Paraná iets als '*Holanda*' bestond en de mensen er op klompen liepen. De Belgische Brazilianen die zij kent, drukken dat soort stempels niet. Ze spreken alleen thuis hun moedertaal, wonen verspreid, leunen niet in buurten, straten of stadjes tegen elkaar aan. Ze gaan op in de omgeving. Kameleons. Alleen de tong in hun mond verandert niet mee van kleur.

Het schip is een prima omgeving. Zolang je paspoort in orde is, speelt nationaliteit er geen grote rol. Het schip lijkt op een ark van Noach met mensen uit alle streken, een ark vol talen. De rederij en kapitein Wagner zijn Duits, de lingua franca op zee is Engels, en de bemanning en de gasten brengen nog meer talen mee. Het is een spelletje om met iedereen te praten, zo goed mogelijk van de ene taal naar de andere over te schakelen. Zelfs met Vilmos, de kok, probeert ze het. Elke ochtend begroet ze hem in zijn taal.

'Szervusz, Vilmos, *bogy vagy?*'

'Szervusz, Tatí, *köszí, jó!*'

Meer dan dit ene Hongaarse zinnetje heeft hij haar niet willen leren en hij antwoordt nooit anders dan

met: 'Dank je, goed.' Het gaat hem altijd goed. Daarna gaan ze verder in het Duits.

'Voor niets nodig, dat Hongaars, Tati. Alleen wie Hongaars brood eet, moet Hongaars spreken. Als mijn broodheer Duits spreekt, spreek ik ook Duits.'

Het is een van de dingen die ze gemeenschappelijk hebben. Net zoals Vilmos past zij zich aan en spreekt ze aan boord de taal van haar broodheer of van de gasten.

Die vreemde talen zijn façades. Ze dienen voor oppervlakkige woorden en gemakkelijke contacten. De kamers die erachter liggen, die waarin ze echt woont, zijn gebouwd met stenen en balken van Portugees en Nederlands.

Ze aarzelt als mensen naar haar moedertaal vragen. De taal van haar moeder? Letterlijk? Dat is Nederlands, die van haar vader trouwens ook. Net als haar eerste gebrabbel. Haar moeder las voor uit boekjes die oma stuurde, er waren cassettes met kinderliedjes en versjes. Toen haar moeder op een dag stopte met voorlezen, toen Jonas en zij in de ban raakten van *O Sitio do Picapau Amarelo* op tv en liever die liedjes meezongen, toen eerst haar broer naar school ging en later zij, kwam de verandering. Sluipend maar onherroepelijk.

Rond Tati's zesde levensjaar gaf hun moeder het op. Jonas was toen al acht en reageerde niet meer op haar Nederlands. Hij sprak alleen nog Portugees. Tati deed na wat Jonas voordeed.

Daarom kende ze op haar tiende, toen ze bij haar grootouders in Antwerpen terecht kwam, enkel een kleuterversie van hun taal. Pas bij haar grootouders

leerde ze de lidwoorden: dat hospitaal, land en wolkje 'het' waren, maar een grote wolk 'de'. Dat je na 'ze' en 'zij' de ene keer 'is' hoorde te zeggen en de andere keer 'zijn'.

Op deze reis had Frau Dörr, die niet rustte voor ze iedereen in haar buurt aan een identiteitscontrole had onderworpen, ook haar staande gehouden. Het stond op dag drie genoteerd in haar logboek.

'So, Fräulein Vandeweghe, wat is dan uw moedertaal? Duitse bent u niet, dacht ik zo. Waar bent u thuis?'

'Mijn moedertaal wisselt, Frau Dörr.' Tatí pareerde de vraag met het gemak van een schermmeester. 'Net zoals mensen volgens het seizoen van garderobe wisselen.'

Frau Dörr streek routineus de vest van haar broekpak glad en trok het voorhoofd in een frons. 'Hoe bedoelt u?'

'Waar het koud is, is Nederlands mijn moedertaal, waar het warm is, wordt dat Portugees. Weet u, Frau Dörr, eigenlijk...' De dame leek onder het grijze, in een bob geknipte haar de oren te spitsen. Tatí maakte zich er met een knipoog van af. '...ben ik een kameleon.'

Wat moet ze anders? Ze kan toch niet kiezen? Antwoordt ze 'Portugees', dan voelt het of ze de rug keert naar alles wat ze binnenkreeg met moedermelk, groentebrij en slaaprituelen, naar alle verhalen die oma opstuurde of vertelde. Helemaal vreemd zou het zijn om 'Nederlands' te antwoorden, de taal van de kleine kern thuis, maar tegelijk de taal die helemaal niets te maken had met het leven buiten de deur. Het was niet de taal waarin ze speelde en dolde met vriendjes in de kleuterklas, waarin ze leerde lezen, schrijven en tellen, waarin ze joelde en schreeuwde in de sportclub of danste en

meezong op feestjes. Het was zelfs niet de taal waarin ze bekechte met haar broer.

Façadetalen zijn gemakkelijker. Ze raken haar minder. Tegelijk durven ze in haar hoofd moeilijk doen, vooral wanneer ze moe wordt. Op zulke momenten worstelt ze met de banaalste woorden, woorden waarover je nooit nadenkt zoals 'misschien' of 'ook'. Ze gaan dan elkaars kleren passen. Dan brouwt haar geheugen een mengtaal, wringt met een accent of een suffix een woord uit de ene taal om tot iets wat lijkt op een andere taal, maar het niet is.

Voorals Duits en Nederlands zijn soms verraderlijk net niet hetzelfde. Altijd is er dan een of andere passagier die een vingertje op de zwakke plek priemt. *Herr Schulze*, een zeventigjarige Pruis met een fascinatie voor Frederik de Grote, munt erin uit.

Twee dagen geleden gidste ze hem en een clubje passagiers door de straten van het oude Lissabon. De hele dag schakelde de automaat in haar hoofd van de ene taal naar de andere. Ze onderhandelde bij hun aankopen, streek interculturele plooitjes glad of sloot genadig oren en ogen. In het busje zat ze noodgedwongen naast *Herr Schulze*. Zijn vrouw was niet mee op excursie gegaan, voelde zich niet lekker. '*Ein Web-wehchen*', smaalde haar man. Tati was moe, wist geen conversatie meer te bedenken, vroeg daarom naar zijn familie om hem aan het praten te krijgen en zelf alleen maar te hoeven knikken of hummen.

'*Haben Sie Kleinkinder, Herr Schulze?*'

'*Kleinkinder, Frau Vandeweghe?*' Hij klakte met zijn tong. 'Of ik peuters heb, vraagt ze! Op mijn leeftijd!

Hoewel... hé, hé, hé,' Schulze boetseerde met twee handen een cello van lucht, trok zijn lippen in een streep en keek haar van onder zijn wenkbrauwen aan, 'met zo'n jong dingetje in plaats van de Omi... U bedoelt natuurlijk *Enkelkinder*? Die heb ik, ja, vijf. Mann, oh, Mann, *Kleinkinder*, zegt ze!'

Ze drukte haar linkerhand op de stoelbekleding en zocht in haar hoofd naar de stem van oma: '*Duimelot en likkepot, langejan en ringeling, pierewitte pinkeding.*' Ze zette het ritueel voort met haar rechterhand waar Rumi's kinderstemmetje zich van pink naar duim rijmde: '*Dedo mindinbo, seu vizinbo, pai de todos, fura bolo, cata piolbo.*' Het aftelritueel werkte ook nu weer. Ze wond zich niet verder op, viel niet uit haar rol van gastvrouw en bleef uiterlijk kalm. Pas 's avonds in de cabine, schrijvend met de muziek van Gil, Veloso, Maria Bethânia en Gal Costa als tegengif in de schelpen van de koptelefoon, sabelde ze passagier Schulze met scherpe letters in het logboek neer: '...een luide, zelfingenomen monoglot met naar achteren gekamd haar die beledigd kijkt als de Portugees in de bar zijn vraag om *Milch* niet begrijpt. Ocharme de kleinkinderen van de man.'

Het is geen ochtend voor ergernissen. De wind pulkt aan de pijpen van de donkere uniformbroek en aan het bijeengebonden haar. Ze trekt het elastiekje strakker, draait zich weer in de richting van de trap, maar talmt nog. De oceaanlucht is vinnig en zout, met een ondertoon van machineolie en verf van de metalen wanden. De cadans van de machine en de deining van de golven

sluipen omhoog naar benen die stevig geplant staan op het tussendek. De wind heeft een haarstreng losgekregen en jaagt die in haar ogen. Ze zou kunnen dansen, maar het ritme is te traag voor de samba, te zwaar voor de *choro*, te voorspelbaar voor de tango. Ze beweegt niet.

Ze opent het schriftje op het blad dat ze de avond ervoor volschreef. 's Ochtends zien de dingen er vaak anders uit. '*Slaap er een nachtje over.*' Oma's Vlaamse stem klinkt in haar hoofd. De stem van Rumi zegt in het Portugees: '*Vraag vannacht maar raad aan je hoofdkussen.*' Als de zegswijzen van haar twee thuislanden probleemloos in elkaar passen, waarom is het dan zo moeilijk datzelfde in haar leven te laten gebeuren?

'Op de *Cap San Anton* rek ik de tijd tussen het moment waarop ik saudade naar Brazilië krijg, of heimwee naar België. Ik weet dat ik op de ene plek vertrek, op de andere aankom en dan weer vertrek. Missen duurt nooit lang.

Op momenten dat ik ga luisteren naar het stampen van de scheepsmotor, klinkt het ten zuiden van de evenaar als '*já não, ainda não*', ten noorden als 'niet meer, nog niet'. Vilmos zegt dat hij ook woorden hoort als hij echt luistert. En andere collega's gaat het ook zo, maar iedereen hoort wat anders. Gek genoeg vind ik dat wat ze horen, past bij wie ik vermoed dat ze zijn. (We zijn niet zulke praters, stilte is privacy op een plek waar je dicht op elkaar leeft.) Het rare is dat de collega's het refrein de hele reis door slechts in één taal horen en dat het bij mij verandert in de buurt van de evenaar.

5435 zeemijlen. Aan het ene eind de haven van Santos en São Paulo, aan het andere die van Antwerpen. Twee werelden, alle twee de mijne. Daartussen de *Atlântico*. Twee paspoorten heb ik nu, Picapau, het ene groen en het andere rood. Jij zou...'

Als Markus boven aan de trap verschijnt om haar met een vragend 'Tatí?' de trap op te doen rennen, gooit ze samen met het schrift ook alle persoonlijke besognes in haar cabine en belandt ze weer stevig in haar werk als chef-steward.

Een uur na het ontbijt inspecteert ze de lege salon, waar in de lucht nog een zweem van sinaasappel hangt, en de geur van afgekoelde koffie met melk die ze leerde kennen in de refter bij oma op school.

De meeste gasten zijn rond deze tijd op het achterdek. Ze hoeft de passagiers niet bezig te houden, dit is geen cruiseschip. Alleen in de aanlegplaatsen organiseert ze uitstapjes. Kinderen zijn haast nooit aan boord. Voor de terugreis, de laatste etappe tussen Santos en Antwerpen, was er even sprake van dat een gezin met kind zou meevaren, maar volgens kapitein Wagner gaat dat niet door. Hij heeft hen geweigerd. De drie namen staan met vraagtekens op haar passagierslijst. Ze wacht tot ze van de rederij uitsluitel krijgt.

Niemand aan boord wordt aangespoord tot enige activiteit. Er is een minuscule *pool* op het passagiersdek, waarin de gasten om beurten een paar slagen doen. Ze schuiven een dekstoel naar een windstille plek in de zon of in de schaduw, ze praten of zwijgen. Iedereen heeft

een favoriete plek om te lezen, te schrijven, te tekenen of te schilderen, maar niemand oefent handdoekrecht uit. Clubjes vormen zich spontaan. Zij legt alleen wat gezelschapsspelen klaar en schaakt wel eens met een gast als die geen partner vindt. Niet dat ze er bijzonder goed in is, ze speelde het alleen met Jonas en met oma.

Monsieur Bardeau traint elke ochtend twee uur in het fitnesszaaltje tot zijn lichtgrijze shirt donker is geworden en zijn haar in zwarte pieken staat. De rest van de dag brengt hij door in zijn cabine. Pas bij het avondeten komt hij weer tevoorschijn, in de bar zit hij als laatste pousse-café's te drinken. Tatí vraagt zich af waarom die man zijn vakantie op een schip wil doorbrengen.

Frau Schmidt werkte gisteren de tekening van de tweede stuurman af en zoekt een nieuw slachtoffer om te schetsen. Tatí vindt de getekende stuur niet geslaagd: de ogen te mak, de mond met een trek die ze niet herkent, ze hoort er zijn stem niet in klinken. Frau Schmidt mocht urenlang mee op de brug, maar ze tekende een man die slechts vaag bekend lijkt. Toen ze aan Wagner vroeg of ze hem als model mocht nemen – hij had iets in zijn wezen wat haar potlood uitdaagde, zei ze – weigerde die kortaf: 'Geen sprake van.' Tatí hoorde hem denken: zo'n onzin, waarom laten die vakantiegangers ons niet met rust?

Nu cirkelt de vrouw opvallend veel rond Vilmos, die met zijn licht afstaande oren en kale hoofd geen grote uitdaging kan zijn voor haar houtskool en papier.

Straks zal Tatí bij Vilmos langsgaan voor een kopje koffie uit de kan in de vorm van een diablo. Sterk, heet

en zoet maakt hij de koffie voor hen twee, met een korrel zout en een schilfer kaneel, die hij met een haal van het mes afketst van een opgekrulde kaneelstok. Soms praten ze wat, een andere keer zitten ze samen te zwijgen. Ze staat er niet bij stil dat hij haast dubbel zo oud is als zij.

Ze kijkt nog eens rond in de pantry, drinkt een slok water, spoelt het glas om en zet het vast in het rek. Hier is ze klaar en de salon is in orde. Het is tijd om naar de brug te gaan en te horen of kapitein Wagner wat voor haar heeft.

Door het grote venster in de salon krijgt ze aan de einder een vierkant containerschip in zicht. Alsof ze het beeld van een log nijlpaard dat door de oceaan ploegt en is opgetrokken uit legoblokken, zelf opgeroepen heeft. Zo anders dan hun *Cap San Anton*, die met zijn ranke profiel en hoog opstekende laadbomen meer op een zeiljacht lijkt dan op een vrachtschip. 'De zwaan van de Zuid-Atlantische Oceaan', schrijft de rederij in haar brochures. Die biedermeierromantiek van haar Duitse bazen is amusant. Je noemt een schip toch geen zwaan als het tonnen vlees en sinaasappelconcentraat van Zuid-Amerika naar Europa vervoert, of machineonderdelen en chemicaliën in omgekeerde richting?

Zwanen dienen de schoonheid, schoonheid genereert geen winst. Voor de reders is een vrachtschip zoals de *Cap* voorbijgestreefd. Als ze niet ingaat op het aanbod van haar werkgever, maar toch tussen twee continenten wil blijven varen, kan ze alleen maar gaan werken op zo'n drijvend hotel met clubformule. Zelfs

het kleinste schip herbergt minstens zevenhonderd passagiers op een zestal *decks*. Op het grootste zou ze een van de duizend bemanningsleden zijn. Akelig is dat. In haar eerste jaar op zee heeft ze zo een paar reizen afgewerkt. De sfeer was artificieel en het werk een-tonig, afgelijnd. Dat is geen optie meer. Van de nieuwe route die de rederij haar aanbiedt, zonder de havenuitstapjes of het werk met de kapitein, gaat ze alleen maar zuchten.

Voor kapitein Wagner vertaalt ze niet enkel woorden en documenten uit talen die hij niet goed beheerst, maar ook een manier van zijn en werken waarmee hij niet vertrouwd is. Ze stroomlijnt zijn vastgelegde Noord-Europese code met het 'creatiever' denken en handelen van haar Braziliaanse landgenoten. In Buenos Aires en Santos assisteert ze bij de havenadministratie. Zuid-Amerika is haar continent, zij kent er de *jeitinbo*, de manier om dingen gedaan te krijgen. Ze weet dat ze een zaak in het oog moet houden als een havenfunctionaris haar vriendelijk geruststelt met '*Deixa comigo!*' Als ze het 'aan hem overlaat', kan het lang duren.

'Ziet u, kapitein, dat is hetzelfde als wanneer u mij zou zeggen: "Verticaal klasseren, Tatí! In de prullenbak ermee.'"

Bij hun eerste samenwerking was ze niet voorbereid op Wagners manier van handelen.

'Koffie? Er is werk te doen!' De havenautoriteiten in Santos hadden, na de handdrukken en schouderklopjes, het obligate kopje koffie aangeboden, de *cafezinho* waarmee elk contact begon, een nachtzwart, bitterzoet

eierdopje koffie. Wagner had het met een achteloos ‘*Nein, danke!*’ weggewuifd.

‘In die hitte!’ mopperde hij later. Hij begreep niet waarom ze hem had aangesproken op die reactie, hij had toch beleefd geweigerd? Een weigering die in haar oren, toch gewend aan het harde staccato van Duits en Nederlands, had geklonken als schoten uit een repetitiegeweer, erger nog, als schieten op een witte vlag. Een cafezinho was immers: ‘Hallo, welkom, laten we kennismaken.’ Maar Wagner kwam niet om kennis te maken, hij hield helemaal niet van koffie met suiker en hij haatte tijdverlies.

In vier jaar tijd heeft ze hem zo ver gekregen dat hij de koffie aanvaardt op een manier die haar de tijd geeft voor een praatje. Hij luistert geduldig naar hun gekeuvel over alles en niets, in een taal waarin de heldere en nasale klanken elkaar afwisselen, waarin woorden gerekt en frasen gezongen worden. Voor haar zijn de koffiebabbels precies dat wat ze betekenen voor haar landgenoten: een vriendschappelijk voorbereiden van het werk, de grond voor de voeten schoonvegen om zo aan de klus te beginnen. De kunst om de buitenste schil van het leven te verzachten en glad te strijken. Wagner vindt de Duitse manier van werken veel efficiënter, maar heeft geleerd om zijn ongeduld te laten smelten als suiker in de hete koffie of het samen met zijn handen achter zijn rug te stoppen.

De cafezinho van Santos lijkt in niets op de koffie bij oba in België. Hoewel op de pakken koffie in de voorraadkast ook ‘Santos’ staat. Hij drinkt hem anders: niet

zo heet, niet zo sterk of zoet en meestal met een wolkje melk. Van melk houdt Tatí niet, wel van een 'wolkje'. Ze proeft het woord – niet de melk, ze haat de smaak ervan – en ziet de romige geut langzaam openbloeien tot een wolkje. Toen ze klein was, fascineerde het haar en perfectioneerde zij haar kunst van 'wolkjes maken' in de koffiekoppen van haar grootouders.

In Brazilië doen ze niet aan wolkjes, alleen aan koffie verkeerd. Wat haar eerst ook vreemd leek, was dat oma en oba hem bij de broodmaaltijd dronken in plaats van erna, dat ze geen glazen of kopjes gebruikten, maar brede koppen, zoals die waaruit ze thuis thee dronken. Bij een van haar vakanties had ze kopjes meegebracht. De blaadjes en bloemen had mama in de *clínica* zelf op het porselein geschilderd. 'Niet slecht,' zei oba, 'interessante verschillen in het motief, maar er kan maar een muggenpis in.' Oma bewonderde ze, noemde ze 'eierdopjes' en zette ze achter het glas van een vitrinekast. Zonde vond Tatí het. 'Zo breken ze niet bij de vaat,' zei oma.

Zo rond haar dertiende, toen de twijfels over wie ze was en waar ze thuishoorde de kop opstaken, bedacht ze hoe de verschillen in het koffiedrinken de Belg en de Braziliaan typeerden. Ze was zich beginnen af te vragen aan welke koffie zij de voorkeur gaf. Na een tijdje kreeg ze door dat het altijd die andere was, de koffie die ze 'ginder' dronken, aan de overkant.

Als ze op de brug komt, zijn alleen Wagner en de eerste stuurman daar. De stuur heeft van de rederij een aanbod gekregen en het aanvaard. Hij zal de Aziëroute

gaan varen. Van Wagner weet ze niets. De vraag wat hij zal doen na de *Cap*, brandt bijna een gat in haar geheelte. Hij gaf haar nog niet de gelegenheid erover te beginnen.

Bij het begin van de vorige reis had de kapitein zijn bemanning in de mess verzameld voor een officiële mededeling.

‘De rederij heeft mij gevraagd u mee te delen dat de *Cap San*-schepen uit de vaart gaan. Op dit moment is een containerschip van de nieuwe generatie aan zijn proefvaart bezig. De rederij zal u individueel benaderen voor de afhandeling van uw contract. Vragen die geen betrekking hebben op de huidige monsterrol richt u aan de rederij.’

De gortdroge woorden hadden als een mes door de ruimte gehakt, stilte was gevolgd. Pas later begon het schip in alle uithoeken te gonzen van woorden als ‘reorganisatie’, ‘besparing’, ‘verschroting’, ‘zoetwatermatrozen’, ‘ivoren toren’, ‘hondenleven’, ‘afjakkeren’, ‘planen’, ‘zee’ en ‘wal’. Over wie wel of niet kans maakte op een contract voor het containerschip werd gezwegen. De dagen slopen vol met onzekerheid. Zelfs de passagiers gingen vragen stellen.

Direct na de zeven weken die de vaart duurde, voordat ze in Hamburg de trein naar Antwerpen nam, waar ze bij oba een deel van de rustperiode zou doorbrengen, werd ze al ontboden op de hoofdzetel van de rederij. De oproep had haar verrast, ze had eerder een brief verwacht dan een gesprek.

Rederij

Met de deining van het schip nog in de benen stapt Tatí in de lift die langs de buitenzijde van het rederijgebouw als een luchtbel van glas de hoogte ingaat.

Naarmate de cijfers op het bord boven de liftdeur aantikken, wijken de gevels van de gebouwen in de drukke straat voor een groeiende bovenrand van lichtgrijze lucht, over de daken heen ziet ze de watervlakken van de Binnen- en de Buitenlster. Op zulke kleurloze dagen sluipt het heimwee naar de zon en het licht van Brazilië als dikke suikerrietstroop haar aders in. Dan wordt haar denken trager, gaan de gedachten knellen in haar hoofd. Saudade.

Het is vreemd dat het hoofdkantoor van de rederij niet in het havengebied ligt. Wie van hieruit de schepen op de Elbe wil zien vertrekken, moet met een verreijker naar de hoogste verdiepingen, via de luchtbel naar de kantoren van de directie.

De gezette personeelsdirecteur probeert onder zware oogleden zijn vissenogen te verbergen. Met de rechterhand speelt hij akkoorden op het bijna lege bureaublad, de linker zet uitroptekens en hoofdletters bij zijn woorden. Ze gelooft niet in de rederijlegende dat hij tijdens interviews durft in te dommelen, Maar dat

hij nog nooit een voet op een van de schepen van de rederij zou hebben gezet, trekt ze minder in twijfel.

‘De rederij ziet zich – helaas – verplicht de huidige bemanning terug te schroeven, dat zult u samen met mij begrijpen!’

De man houdt op met tokkelen, leunt breed achterover.

‘Voor de nieuwe *Rio Bravo* kunnen we maar achttien van de vijfendertig *Cap*-mensen overnemen. Anciënniteit! Dienstjaren! Het speelt allemaal een rol, u begrijpt dat!’

Leuter niet over begrip, man! Bittere pillen slik je in één keer. Zeg direct waar het op staat. Ze gokt erop dat hij zo dadelijk de woorden ‘u kunt *beschikken*’ in de mond zal nemen.

Zijn vingers wijzen naar een dunne stapel mapjes op de hoek van zijn schrijftafel. Ze vormen een oranje vlek op het donkere hout.

‘In uw dossier is er sprake van een klein disciplinair incident met een van uw kapiteins.’ Hij schraapt zijn keel, kijkt haar scheef aan in een poging welwillend te lijken. ‘Iets in verband met een...’ meer geschraap, ‘...sozusagen amoreus probleem tijdens een van uw eerste reizen?’

Dat is niet echt een vraag. Ze ziet daarom af van een antwoord en beperkt zich ertoe hem neutraal aan te kijken. Ze weet wat er in het rapport staat, en hij weet dat ook. Toch steekt het haar meer dan ze voor mogelijk hield dat die oude koeien van haar eerste reis uit de sloot worden gehaald. Het had allemaal niets om het lijf.

De oogleden van de personeelsdirecteur zakken nog een streep dieper. Hij verplaatst zijn lichaamsgewicht om een zakdoek uit zijn zak te trekken, veegt zorgvuldig zijn mondhoecken af. De stoel kraakt mee.

‘Dat hebt u ten slotte zelf opgelost, las ik. Met een overplaatsing!’

Achter alle ogenschijnlijke welwillendheid zit die man te genieten van zijn macht. Macht die hij haalt uit een personeelsmap op een bureau, op de hoogste verdieping – de brug – van de rederij. Zijn mappen zijn het opstapje dat hem boven het andere personeel laat uittorenen. Laat hij maar niet denken dat ze onder de indruk is. Het wordt tijd dat ze wat zegt, alleen schiet haar alweer niets te binnen. De zin die hem de pas zou afsnijden, vindt ze straks, als ze alleen is en de scène nog eens afspeelt. Jorge zou weten hoe de man een elegante maar fatale steek toe te dienen. Oba niet, die zou gewoon opstaan en zonder meer de deur uit lopen of – als dat niet kon – beginnen te tekenen op het eerste het beste stuk papier dat in zijn buurt lag. Op een mapje?

Ze recht haar schouders en brengt het thema terug naar vandaag. ‘Tot nu heb ik op de *Cap San Anton* gewerkt, de meeste tijd onder kapitein Wagner. We werken correct samen.’

Hij neemt het bovenste dossier van de kartonnen stapel. ‘De rapporten van uw oversten hebben daarna inderdaad niets speciaals meer gemeld. Ze zijn zelfs... *na ja*... goed.’ Alsof hij dat spijtig vindt, zo klinkt het. Hij scharrelt wat in de map, doet of hij een zin herleest.

Ze neemt zich voor nog even geduld te oefenen en dan zelf een einde te maken aan het gesprek. Ze heeft geen zin om te figureren in zijn spelletje.

‘De rederij is van oordeel dat u... ondanks uw jonge leeftijd een... zeggen we maar... een valabele kracht bent. Daarom... desalniettemin...’

...*Ringeling, pierewitte pinkeding*. (Oma knikt naar Rumi, het aftelrijmpje verandert van ritme.) *Dedo min-dinbo, seu vizinbo...*

‘...biedt de rederij u de route tussen het Verre Oosten en de Zuid-Amerikaanse westkust aan...’

Ze hoort het goed, hij zei ‘westkust’. Ze ziet de kaart in haar schoolatlas met de kustlijn van Chili, Peru, Ecuador, Colombia. De hele Andes en de hele Amazone tussen het schip en Brazilië, tussen haar route en Jorge. Meer dan alleen oceaan tussen het schip en Europa.

‘...met een gewijzigde taakomschrijving, welteverstaan! Omdat we uw diensten als tolk op deze route... uiteraard... niet langer nodig hebben! U zult dat wel begrijpen... gezien het feit dat uw nieuwe kapitein Taiwanese is en bovendien ook Spááns spreekt!’ Zijn blik daagt haar uit om te weerleggen dat Spaans superieur is aan dat Portugees van haar, dat in ocharme één enkel Zuid-Amerikaans land wordt gesproken.

‘U kunt als chef-steward verder werken, hoewel ik persoonlijk van mening ben... een jonge vrouw... *naja!* U blijft bijgevolg verantwoordelijk voor de passagiers aan boord van het vrachtschip. Maar de rederij zorgt niet langer voor excursies in de havens! De aanlegtijden zullen scherp zijn en worden – *nach Bedarf* – per dag,

per uur – wat zeg ik! – per minuut berekend. Als de passagiers van boord willen, zullen ze dat op eigen verantwoordelijkheid moeten doen. Eigenlijk, Fräulein Vandeweghe, wordt uw werk dus veel lichter! Wat zegt u daarvan? Ik wil u verklappen dat ik zelf de rederij geadviseerd heb om u in dienst te houden. Dat was niet vanzelfsprekend, Fräulein Vandeweghe!’

Zijn wenkbrauwen doen een poging de oogleden op te trekken. Hij wacht op haar reactie.

Veel lichter wordt het werk dat hij haar voorspiegelt. Verschrikkelijk licht. Er blijft verdomme niks van over! Ontbijt, lunch en diner serveren, barvrouw spelen, menu’s tikken, een verveelde passagier afleiden. Niet meer.

En als ze dan na de zoveelste reis niet langer nieuwsgierig is naar Azië en de westkust van Zuid-Amerika, zal ze de oostkust gaan missen en Europa... Hoe moet dat met de familie, met de vrienden?

Hij schuift haar wat paperassen toe. ‘Graag elke pagina dateren en ondertekenen op de daarvoor bestemde stippellijn, bitte!’ Terwijl hij een pen opdiept en die in het midden van de schrijftafel legt, neemt ze de papieren en loopt met een nauwelijks hoorbare groet de deur uit.

Hamburg

Wanneer de *Cap* voor het laatst uit de haven van Hamburg vertrekt, lijkt het alsof Wagner plechtiger op de brug staat en het schip trager dan gewoonlijk onder de Köhlbrandtbrücke door stuurt, terwijl ze de meer dan honderd kilometer lange Elbe tot aan de monding afvaren.

In België was het niet gelukt om tot een besluit te komen over wat ze zou gaan doen. Na een week had ze oba voorgesteld naar Amsterdam en Parijs te rijden, musea te bezoeken. Alles was beter dan hem te zien verdwalen in een huis zonder oma. Ook zij, die altijd droomloos sliep, werd 's nachts vaak wakker in een kamer vol geesten.

Op het schip laat het werk haar evenmin ruimte om te denken. Of is het andersom, stopt zij de denkruimte vol met werk? Met de eerste zorgen voor de passagiers, de honderd vragen die ze de eerste dagen stellen.

Nadat de loods van boord is gegaan en ze de passagiers heeft laten kennismaken met het schip en zijn regels, zoeken de meesten van hen hun cabine op. Tatí trekt zich ook kort terug om wat in haar logboek te noteren, om Jonas bij te schrijven over de reis.

‘Dag 1 – afvaart uit Hamburg → Antwerpen

De passagiers maken de cabines met het mahonie-hout en de twee patrijspoorten tot de hunne. Dat gaat snel. Een sjaal of een jas over een stoel, een pet aan een haakje, potjes, tubes en tandenborstel in de houders van de douchecel. Iedere passagier brengt zijn eigen geur met zich mee en vermengt die op eigen wijze met de vochtige lucht en het zout, met de wasem van de stampende machines. *Essence d’eux* noem ik het. Het is een snel proces, het neemt hooguit één enkele nacht in beslag. De eerste ochtend merk ik het al, als ik het werk van de tweede steward in de cabines controleer, nog een dekbed gladstrijk, een handdoek op het rekje schik. Markus merkt het niet. Geur is ook zo vluchtig en valt niet door iedereen waar te nemen. Naar het schijnt ruiken vrouwen bovendien beter.

Van jou heb ik geen geurspoor meer, Picapau. Hoe het rook op plekken waar we samen waren, kan me onverwacht te binnen schieten, maar jouw essence ben ik helemaal kwijt. Gekke dingen heb ik geprobeerd om het weer naar boven te halen. Op speelpleinen en schooluitjes keek ik uit naar jongens van twaalf. Ik ging in hun buurt staan, rook bezwete T-shirts, het stof en het groen op hun benen, herkende de ijzergeur van opengekrabde korsten op knieën en ellebogen. Allemaal in de hoop een vleug terug te vinden. Het lukte niet. Alleen beelden en woorden zijn er. Zilveren vissen die bovendrijven op de stroom van mijn gedachten. Dan weet ik: dit is Jonas, zo zei hij dat. Maar hoe je

rook, dat ben ik kwijt. Het zout van de zee komt nog het dichtst in de buurt.'

Haar horloge blijft, ze moet naar Vilmos om menu's op te halen. Vouwen zal ze straks doen. Het schip vaart rustig, het touw met de papieren kraanvogels beweegt nauwelijks.

Als de *Cap* eindelijk de Elbe verlaat en op zee vaart, ligt Hamburg al acht uur achter hen.

'De cargo aan boord bestaat uit machineonderdelen en vaten met chemische grondstoffen. Maakt u zich geen zorgen, ze zijn ongevaarlijk.' Met die mededeling heeft Tatí gisteravond voor het diner haar welkomstwoord aan de zes Duitse passagiers besloten. De tweede stuurman had eerder met hen de veiligheidsvoorschriften doorgenomen, en had extra benadrukt dat het cargodek ab-so-luut verboden terrein is en dat passagiers een bezoek aan de brug vooraf moeten aanvragen.

Tatí had het vaarplan nog eens doorlopen. 'We zetten nu koers naar Antwerpen, waar we nog meer cargo innemen. Over een dag of vier, vijf leggen we aan in de haven van Lissabon, daar komen nog een Franse passagier en een Portugese familie aan boord. Dan gaan we op volle zee en beginnen we aan onze overtocht naar het zuiden, naar Buenos Aires. Wanneer de *Cap* daar aanlegt, nemen we helaas al afscheid van *Herr und Frau Schulze*. U vliegt van daaruit terug naar Hamburg, nietwaar?' Ze hadden geknikt. 'Wij varen dan door naar Santos. Het kan zijn dat we daar nog passagiers aan

boord nemen voor we terugvaren naar Europa. Die passage is nog niet bevestigd.'

Terwijl ze de steden opsomde, was er in haar hoofd een film gaan draaien waarvan de beelden niets te maken hadden met het werk of het handjevol reizigers dat aandachtig luisterde. Oba in de straten van Antwerpen, de haven die het dichtst bij haar Belgische thuis lag, Jorge lachend op een bankje in Lissabon. Ze zou hem in die stad zien, en niet in zijn thuisstad. Buenos Aires toonde in de film alleen maar de lege ochtendschemering van een straat met bomen. Bij Santos zag ze bewogen lucht en een immens strand met enkele bewegende stippen, ook de grijze autosnelweg die van de kust omhoog slingerde naar de drukte van São Paulo en naar de kamer die in het huis van haar moeder en stiefvader onderdak bood aan haar spullen.

De beelden gingen hun eigen gang, onafhankelijk van vandaag of gisteren, alsof ze spotten met de mens die zich beweegt in een ruimte en tijd die hij zichzelf meent aan te meten.

De Schulzes zullen eerst varen naar Buenos Aires, dan terugvliegen naar huis. Hun vakantietijd is beperkt, zeggen ze. Wie geen dagen te over heeft, alleen maar uren, moet het vliegtuig nemen in plaats van een schip. De overgang van trage dagen op zee naar snelle vliegreizen zal een schok zijn, zo verschillend is de tijd op zee van die in de lucht. Als zij het voor het kiezen heeft, vaart ze liever. Jonas zou ook voor de oceaan kiezen, daar is ze heel zeker van.

Tatí maakt vaak de overgang. Na de weken van rust in het huis van haar moeder of bij oba, na een bezoek bij Rumi of bij Jorge, vliegt ze naar een haven om zich daar in te schepen en te beginnen met werken. Of andersom, wanneer ze na het varen een veel te haastig vliegtuig neemt naar huis. 'Thuis' is zoals 'moedertaal'. Het varieert. Ze handhaaft zich zowel in de wriemende drukte van São Paulo als in de gezapige rand van Antwerpen. Hebben en houden, houden van... het zit verspreid over noord en zuid.

Een nieuwe bliep van het horloge laat weten dat het tijd is om met de passagiers het beloofde bezoek aan de commandobrug te brengen.

Kapitein Wagner vervult zijn plicht, hij kauwt een nurks welkom en gunt hun drie zinnen over de Zee-landroute, die ze op dat ogenblik varen. In de vierde zin herhaalt hij de woorden van de stuur, dat het cargodek verboden terrein is.

Na een nacht en een groot stuk van de dag varen op de Noordzee komt bij de Westerschelde de rivierloods aan boord. Tegen de avond loopt het schip in Antwerpen aan en wordt het met de hulp van een sleper tegen de kaai gemanoeuvreerd. Tatí heeft geen stadsbezoek gepland, daarvoor is de aanlegtijd te kort. Wie op eigen houtje enkele uren de stad in wil, kan via haar een taxi reserveren. Er zijn geen gegadigden.

Antwerpen

De drie uur die ze van Wagner vrij heeft gekregen, zijn niet genoeg om naar het huis van oba en terug te rijden, daarom komt hij zelf. Ze heeft gebeld en afgesproken op een van oma's lievelingsplekken in het centrum.

Op hoge hakken, met een melodischer ritme dan aan boord, wiegelt ze de loopplank af. Op de kade wacht de taxi die haar naar het centrum zal voeren. Het getak van de hakken hapert. De grond onder haar voeten lijkt niet bijzonder stabiel, de korte afstand naar de auto overbrugt ze met de ogen gefocust op het voorportier. Een avond aan wal zal niet volstaan om de signalen tussen voeten, benen en hoofd aan te passen aan een ondergrond die niet beweegt. De lichtheid die ze in haar hoofd teweegbrengen, vindt ze niet onaangenaam.

De taxichauffeur stapt uit om de deur voor haar open te houden. Hij is donker van uiterlijk en hoewel ze zeker weet dat ze hem nog niet eerder heeft ontmoet, oogt hij vertrouwd. Als ze bij de auto komt, vraagt hij: *'English? Français?'*

Ze denkt: dit is Antwerpen, en waagt het erop met: *'Nederlands?'*

'Vloms? Allemoa goe veur maai, zenne, wor moettoe zèn, madammeke?'

Had ze niet beter Engels kunnen kiezen? Haar her-senen proberen zijn vraag te ontcijferen door ze in herkenbare woordstukjes op te breken. Als de verwarring opklaart, antwoordt ze: 'Het Zuiderterras en ik wil graag voorin zitten als dat niet stoort.'

Ze wil haar evenwichtsorgaan niet uitdagen door achter in een wagen te gaan zitten die optrekt en afremt te midden van het stadsverkeer. Deze chauffeur heeft er gelukkig geen probleem mee dat hij zijn passagier niet op veilige afstand via de achteruitkijkspiegel kan controleren. Hij glimlacht en opent de deur aan de passagierszijde. Ze stapt in en knelt de tas met de fles Linie Aquavit, haar klassieke Hamburgse presentje voor oba, vast tussen haar voeten.

Nadat ze het kadegebied hebben verlaten en de taxi zich in het verkeer heeft ingevoegd, draait de chauffeur zich helemaal naar haar toe. Zijn glimlach is zo mogelijk nog verbreed.

'Waarktoe oep den boêt, madam? Komdoe oep vakaanse? Neije, da kan ni, zonder valieze. Goddoe misschbin nor oe lief?'

Zijn vrijpostigheid is eerder Zuid- dan Noord-Europees, van het ontwapenende soort. Haar instinct voor mensen geeft groen licht. Van zijn rijkunst is ze minder zeker. Ze kijkt naar de auto's voor en naast hen en bedenkt hoeveel veiliger een schip manoeuvreert.

'Mokt aaweige mor nie ongerust, kem mor drei aksidengte oeppe joar eng kem ze dees joar alledrei al gat!'

Ze moet zich inspannen om iets herkennen uit zijn dialect, meent iets te verstaan als 'drie ongelukken per jaar' en 'al gehad'.

Ze antwoordt dat ze inderdaad op een 'boot' werkt, niet met haar 'lief' heeft afgesproken, maar met haar grootvader. Ongevraagd voegt ze eraan toe dat zijn vrouw – haar oma, verduidelijkt ze – een jaar geleden gestorven is.

Hij vraagt geen details, neemt haar mededeling zoals die is: oudere vrouw gaat dood, oudere man blijft alleen, kleindochter bezoekt opa. De gang van de wereld.

Onder aan de achteruitkijkspiegel wiebelt een identificatiebewijs op de maat van de remmen. 'Luis António Soares', leest ze. Haar maag maakt een sprongetje. De letters zetten zich om in klanken die ze hardop zou willen uitspreken. Tussen de klanken wringt zich een vraagteken naar boven. Hoe komt iemand met zo'n naam aan dat Antwerpse dialect? Waar het schip naartoe vaart, vraagt hij. Ze begrijpt hem nu beter. Is ze al gewend geraakt aan zijn taaltje of heeft hij dat bijgesteld? Dat ze onderweg, ter hoogte van de Kaapverdische Eilanden, maar eens aan hem moet denken, zegt hij. Luis António Soares. De drie stukjes van zijn naam vallen op hun plaats.

'Ik zie mijn grootvader niet zo vaak als ik zou willen. Hij woont op Santiago.' Hij gebaart naar het wiebelende kaartje. 'Ik ben blij dat wij dezelfde naam hebben, mijn grootvader en ik. Weten van wie je afstamt, dat vind ik belangrijk.' De stilte is geladen met ernst als hij verder gaat. 'Hij ginder en ik hier. Het kan niet anders. Hier verdien ik geld voor ginder.'

Hij laat het stuur los, heft beide handen in de lucht en kijkt op naar het plafondlichtje. 'God maakt het ons

alleen maar moeilijk omdat hij wil zien of we onszelf kunnen helpen. Ik spaar om grootvader naar hier te halen. Hij heeft een operatie nodig, hij wordt blind.'

Niet alleen is zijn geloof steviger dan het hare, ook zijn Nederlands is beter. Hij spreekt inderdaad geen Antwerps meer, ze meent zelfs een licht Nederlands accent te horen. Zo te zien speelt hij een rolletje met zijn dialect.

'Blijft hij dan bij jou wonen, ik bedoel: hier?'

Hij tsjakt een paar keer met zijn tong, schudt het hoofd.

'Kan niet, dat is hier geen leven voor hem. De kou, geen zon, onbekende mensen... Als hij weer in orde is, breng ik hem terug. We zien wel. Ik wil op Santiago een beter huis bouwen, bij een waterreservoir, met een gemetselde douche. Dat is mijn droom. Voorlopig maakt het niet uit waar ik werk en woon, als ik maar geld verdien.'

Of zij op haar reizen al de ideale plek van de wereld heeft gevonden, wil hij weten. Ze blaast en schudt het hoofd, waarop hij het stuur weer loslaat en zijn armen zo ver spreidt als de ruimte in de auto dat toelaat. 'Ik zeg maar, hier en ginder, dat lukt. Ik kan hier wonen en mijn armen van hier tot in Afrika laten reiken. Wie zijn wortels kent, kan overal wonen.'

De zin nestelt zich als een mantra in haar hoofd: 'Wie zijn wortels kent, kan overal wonen.' Ze krijgt haar gedachten niet helder genoeg om te vragen hoe hij aan dat inzicht is gekomen, hoe hij die vrede heeft gevonden. Hoe hij het klaart met hier en daar, met nooit hele-

maal hier te zijn en nooit meer helemaal daar, ook al is hij daar. Als enige zekerheid te hebben nergens helemaal volledig te zijn. Hoe hij zijn armen rekt, hoe hij ermee in het reine komt om alleen te zijn en dat alleen-zijn te voelen en te merken aan de anderen. Hoe hij omgaat met verstolen en openlijke reacties op zijn kleur, die niet van hier is maar van daar, net zoals zij met haar kleur eerder van hier is dan van daar. Zoveel chaos staat te dringen in haar hoofd dat ze zwijgt en zich laat meevoeren. Het asfalt zoemt onder de wielen. Het geluid sust en verdooft.

Ze draait het autoraampje op een kier. Het regent niet en er hangt iets van lente in de avondlucht. Om de chaos te bedwingen denkt ze aan 'lente', een woord dat ze in België leerde kennen, een woord dat huppelt. In São Paulo kende ze zomer en winter en regenseizoen. 'Lente', zei oma, 'is een jonge hond die zich voor het eerst naar buiten waagt, eerst zijn snoet, dan een voorzichtige poot. Hij bedenkt zich, zet een paar passen terug, kan toch niet aan de drang weerstaan en probeert het nog eens, twee passen verder dit keer.'

De geur van lente en het pittige van vrieslucht zijn dingen waarnaar ze in Brazilië hevig kan verlangen, met echte heimwee.

Sinds de rustperiode na de vorige reis, na het gesprek met de personeelschef in Hamburg, heeft ze oba niet meer gezien. Toen waren ze samen het huis uit gevlucht naar Parijs en Amsterdam. Het schokte haar te zien hoe sterk hij vermagerd was en hoe hij minder rechtop liep dan daarvoor. Waar hij anders het antwoord op een

vraag of opmerking al klaar had terwijl de spreker nog bezig was de laatste woorden te formuleren, kwamen zijn reacties trager, hij vonkte minder. Pas toen ze rondliepen in steden waar ze een stadsplan nodig hadden, was de vervreemding tussen hen geweken, zag ze de sintels van zijn oude zelf. Ze was boos op hem omdat hij zich liet uitdoven – opzettelijk volgens haar. Thuis luisterde hij wel, maar praatte nog minder. Wat hij zei, had op een of andere manier altijd te maken met Jenny, zijn vrouw, haar oma.

‘Is dat Frank Sinatra op de radio? Je oma kende die tekst uit het hoofd.’ Vroeger placht hij zijn oren af te sluiten voor ‘die kreuner’.

Of: ‘Ik heb je oma’s tomatensoep gemaakt vandaag. Er mankeert wat aan.’

De soep was goed. Anders dan die van oma, maar lekker. Hij goot zijn bord in de gootsteen uit.

De woonkamer zag er onbewoond uit. Ze vermoedde dat hij moeite deed als zij kwam. Ze ontbeten samen en kibbelden halfhartig over wie welk stuk krant het eerst in handen kreeg. Als vanouds zorgde ze voor de wolkjes in zijn koffie terwijl ze zelf haar eierdopje pikzwart dronk, ze deden weer een poging om elkaar te plagen met hun rare koffiegebruik. Ze liepen mank in hun oude gewoontes, maar hij kikkerde enigszins op. Eigenlijk moest ze meer tijd met hem doorbrengen.

Toen ze vorige keer aankwam bij oma, waren ze direct doorgelopen naar het atelier. Onder de lichtkoepel in het midden van het atelier greep de leegte haar bij de keel. Er was niets. Er stond geen blok steen, de zand-

zakjes die als steun dienden, lagen werkeloos onder het rek tegen de muur, er hing geen geur van natte doeken over klei. 'Heb je nog gewerkt, oba?' Zijn rechterhand wees naar papier dat in allerlei onregelmatige vormen op de tafel verspreid lag en waarop hier en daar zwarte kronkels en letters stonden.

'Meer weggegooid dan afgewerkt.' Hij wreef over zijn pezige armen. 'Ik heb Popeyevoer nodig voor ik weer ga hakken.' Dan, met een aarzelende hoofdbeweging: 'Een dingetje hangt ginder naast de deur.'

Ze liep in de richting die hij aanwees. Het 'dingetje' was een rist papier die leek te zweven in een groot zwart frame. 'Mag ik...?'

Hij zei ja noch nee, maar kwam naast haar staan. Vellen dik papier waren grof aaneengeregen tot een bundel die met touwtjes ophing in de lijst. Ze waren onregelmatig van vorm en er zaten – zoals altijd – gaten in, waardoorheen ze woorden kon lezen:

hond

echo

as

Hij frunnikte aan zijn oor. 'Er is meer, hef de bovenste stukjes op.'

Ze zocht het onderste blad en las in glimmend zwarte lettertekens:

Het huis is ook een hond op een mat
muil vol lucht, oren spits op een stap
de echo is moe en de kooi van as

Er was niet genoeg licht in het atelier en het dikke gordijn aan de deur slurpte alle zuurstof op. Ze liet de bundel los. Geen adem... Dat haar benen het ook niet meer deden, merkte ze pas toen oba naast haar hurkte en ze het zwarte katoen van zijn hemd voelde. Twee kleine kinderen in te groot verdriet. Toen oba haar losliet en zijn neus snoot, zochten haar ogen de spreuk over de ademloze momenten in het leven. Die hing er niet meer. Overal in het atelier vielen haar nu de lege koppen op. Op de sofa lagen kussens en een deken. Bracht hij zo zijn nachten door? Misschien was het hier gemakkelijker. Deze plek was de zijne, niet die van zijn vrouw.

Hun hele leven samen had ieder zijn privédomein gehad, waar ze elkaar met rust lieten, alleen Tatí glipte overal zonder kloppen naar binnen. Betekende dat zijn redding of belemmerde het hem juist om met de realiteit te leven? Ach wat! In dit macabere spel van steen-papier-schaar zou oba, die zijn leven doorbracht tussen steen, met schaar en papier, ook deze uitdaging het hoofd bieden.

Zonder kloppen naar binnen... Oma's atelier, het berenhok, de plek waar ze vroeger uren had doorgebracht, ging ze niet langer binnen. Ze wilde het niet opgeruimd zien, zou het roerloze stof en de pluizen niet verdragen. Geen seconde zou ze het er uithouden. De glazen veranda onder het venster had oba verder laten afbreken. Dat was beter zo.

Ze begreep wat hij had neergeschreven. Hun huis was in de maanden sinds het ongeluk een ander leven

gaan leiden. Meer van vloeren en meubels, minder van mensen. Er echoden nog woorden in de woonkamer, Jenny's woorden. Hoewel het niet meer dan fluisteren was, kon ze ernaar luisteren als naar het kloppen van de scheepsmachine. *'Er gaat niks verloren en er komt niks bij, alles verandert gewoon.'* Oba hoorde haar woorden ook. *'Ward, ordelijke mensen zijn gewoon te lui om te zoeken.'* Langs Tati's benen streek soms de zucht van een snelle beweging uit het verleden. *'Ik laat de hond even uit, zo terug.'* De flitsen zag ze niet meer, die leken verdwenen. Het was niet langer zo dat ze op de trap nog net de zoom van een groene rok zag opwaaien: een groen dat wegflitste achter de vierkante baluster van de eerste trede. Soms was de glimp donkerrood, een andere keer blauw met het geel van margrietten.

Tati praatte nu meer dan normaal. Koste wat het kost wilde ze haar grootvader in het hier en nu houden, in de dagen die open- en dichtgingen zonder dat zijn Jenny ergens in het lege huis licht aanstak.

Ze herkende zijn ontredde, het doelloze wachten en buiten de tijd staan. In zo'n luchtbel van onbewust leven had ze vertoefd toen ze voor het eerst alleen naar België was gekomen. Voor een verblijf van maanden, bij grootouders met wie ze nog geen band had opgebouwd. Ze waren elkaars vlees en bloed, maar spraken letterlijk een andere taal. Tati begreep veel van wat ze zeiden, maar vond de eerste weken geen woorden om te antwoorden. Later hoorde ze dat ook haar grootouders niet wisten wat ze moesten met al dat Portugees in haar Nederlands. Nederlands van een kleuter

van vier uit de mond van een meisje van tien. De wanden van de luchtbel waren doorzichtig maar sterk.

Alles was anders. Alleen op zondag aten ze echte broodjes, de rest van de week kwam er 'bruin' brood op tafel, dat eerder grijsig was en in niets leek op de sponzige, korstloze sneetjes *pão de forma* van thuis. Bij de groente waren er drooggekookte aardappelen. Vleesjus hielp om de boel te laten binnenglijden. De linkerhand hield je niet op schoot, in je linkerhand hoorde de vork. Het mes legden ze niet neer na het snijden, je hield dat in je rechterhand. Niet dat haar grootouders wat zeiden van haar andere tafelmanieren, maar als ze ergens op bezoek gingen, zag ze soms een blik of hoorde een opmerking van een andere volwassene. Ze gebruikten handschoenen om zich te wassen – 'washandjes', verbeterde oma – en gingen minder vaak onder de douche. Bij de bakker of de slager wachtten de mensen ongeduldig zwiingend op hun beurt.

Pas toen de woorden vlotter kwamen, werd de luchtbel dunner en merkte ze dat de regen hier fris rook, dat koude lucht pittig was en je energie gaf, dat je water rechtstreeks van de kraan mocht drinken – in de keukens stond geen filter – dat kinderen alleen naar school gingen en door de straten fietsten en dat de koelte van de mensen maar een dam was waarachter warmte school.

Jonas had hier evengoed haar hoofd en buik gevuld, maar de draaikolk waarboven ze in haar luchtbel balanceerde, dreigde niet zo vaak meer.

Nu oma was doodgegaan, herkende ze het verdriet en de ellende, maar het leek erop dat haar hoofd onder-